

The Role of Women in Overcoming Situational Anxiety in the Novel *Ātash Bedun-e Dood*

Zahra Hoseini

PhD. Student, Department of Persian language and literature, Ha. C. , Islamic Azad university, Hamedan, Iran.

Reza sadeghi shahpar(in charge of correspondence)

Professor, Department of Persian Language and Literature, Ha. C. , Islamic Azad university, Hamedan, Iran.

Mohamad esmail Erahimi

Associate Professor, Department of Psychology, Ha. C. , Islamic Azad university, Hamedan, Iran.

Date of receipt: ۱۰/۵/۱۴۰۴ **Date of acceptance:** ۳/۶/۱۴۰۴

Abstract:

The novel *Ātash Bedun-e Dood* (*Ātash Bedoon-e Dood*) by Nader Ebrahimi is a literary work that, through psychological and sociological perspectives, explores the inner and outer experiences of its characters as they confront crises and inequalities. This article aims to investigate the role of women in reducing or managing anxiety-provoking situations. The central question is how female characters in the novel succeed—through conscious, courageous, and meaningful actions—in overcoming their own or others' situational anxiety. This research uses a descriptive-analytical method, based on qualitative content analysis of the novel's main text, focusing on the speech and behavior of female characters. The

findings reveal that women such as Solmaz Ouchi, Maral, Kabtor, Aynaz, Kaabeh, and Malan, through traits like bravery, wisdom, self-awareness, spirituality, and rationality, play a pivotal role in guiding the main characters out of critical conditions. At times with harsh words, at others through silence or purposeful support, they help restore others' decision-making and psychological balance. It can be concluded that the women in *Ātash Bedun-e Dood* are not only active agents in sociopolitical changes, but also act as rescuers and sources of inner peace in personal and psychological domains—making them especially worthy of attention in psychological and sociological readings of contemporary Iranian literature.

Keywords: *Ātash Bedun-e Dood*, Nader Ebrahimi, situational anxiety, women's role, personality psychology, contemporary Iranian fiction

Extended Abstract

Nader Ebrahimi's multi-volume novel *Fire Without Smoke* (*Ātash Bedun-e Dood*) is one of the most prominent works of contemporary Persian literature. With its multifaceted and profound perspective, the novel portrays the life of the Iranian individual amidst personal, social, and historical struggles. Rooted in the cultural background of the Turkmen-Sahra and its tribal traditions, the narrative depicts characters constantly oscillating between tradition and modernity, love and duty, individuality and collectivity, repeatedly facing situations that provoke anxiety and can even become destructive. The characters encounter crises such as emotional deprivation, the denial of merit, heavy familial and social dependencies, and the crushing pressure of expectations. Within this context, women play a vital role in navigating and overcoming these anxiety-inducing situations. They are not merely emotional or peripheral figures; rather, they are active and meaning-making agents who reshape their own lives and those of the people around them, creating opportunities for psychological restoration.

Among these women, Solmaz Ouchi, Maral, Kabtor, Aynaz, Kaabeh, and Malan each face the crises of the story in unique ways. Solmaz Ouchi, with her remarkable courage and independence, challenges the patriarchal traditions of the tribe and restores Galan's self-esteem and confidence through decisions grounded in awareness and willpower. Her marriage proposal to Galan not only breaks a tribal taboo but also symbolizes the recreation of love in a conscious

and constructive form. Maral, by leaving the confined environment of the ubeh, pursuing higher education, and linking personal love with social and cultural responsibility, embodies the modern, competent woman who liberates herself from dependency while inspiring men and younger generations to overcome anxieties born of social injustice and personal failures. Kabtor and Aynaz, with their calm spirit, philosophical outlook, and poetic imagination, act as a soothing force within the tense atmosphere of the novel, offering others the chance for reflection, meaning, and inner peace. Even more traditional women like Malan and Kaabeh, despite remaining embedded in the tribal structure, reduce familial tensions through patience, intelligent silence, and discreet support, thereby enabling younger characters to pursue change and independence.

Within the narrative, four major sources of situational anxiety are revealed: emotional deprivation and lack of love, experiences of injustice in meritocracy, dependency on family and power structures, and the overwhelming pressure of social and personal expectations. The female characters address and moderate these anxieties in various ways. They elevate love from blind dependency and mere need to a conscious, meaning-oriented experience that becomes a source of growth, saving both themselves and those around them. Confronting failed meritocracy, they forge new paths through knowledge, willpower, and courageous action, demonstrating that true merit is internal and does not require external validation. In breaking free from heavy familial and social dependencies, they make life-defining choices—sometimes leaving the tribe, sometimes achieving emotional and intellectual independence. When faced with the pressure of expectations, some stand firm and break stereotypes, while others adopt strategic compromise, reducing psychological tension and giving themselves and others room to breathe.

The significance of women's roles in the novel extends far beyond maintaining their own psychological balance. They serve as facilitators of psychological and spiritual resilience for those around them.

The conscious actions of Solmaz and Maral, along with Kaabeh and Malan's patience and mediating roles, allow the male characters to make difficult, life-altering decisions with greater courage and confidence. By breaking traditional patterns, these women move beyond marginal and decorative roles, becoming central actors in the novel's psychological and social transformations. Unlike the passive women of traditional narratives, they are self-aware, brave, and

purposeful, guiding their own lives and others' through art, faith, philosophy, and love.

On a broader level, the women of *Fire Without Smoke* transcend the boundaries of conventional female representation in literature. They emerge from the heart of tradition but break it at critical moments; they experience love yet refuse to become its captives; they exist within a patriarchal society but succeed in building their independent identities. Their presence is not only self-liberating but also redemptive for those around them. By linking personal experiences to concepts such as conscious love, independence, meaning, art, and faith, they present a clear model for overcoming situational anxiety. This model is not confined to the fictional realm; it also inspires the reader, illustrating that a woman in contemporary Persian literature can become an active and influential force who resists psychological and social crises while simultaneously creating paths to liberation. The narrative conveys a powerful message: a woman who achieves self-awareness and independence can rise from being merely saved to becoming a savior, and her role in psychological and social transformation is undeniable.

In the novel, women demonstrate intelligent and diverse responses to the four sources of situational anxiety. Faced with the absence of love, they revive authentic, meaning-oriented relationships that elevate crises from a personal to an existential level, making them bearable (as seen in Solmaz and Maral). Against failures in meritocracy, they open new paths where real values—knowledge, independence, decision-making—prevail over artificial ones (Maral and Kaabeh). In the face of dependency on power and family structures, they consciously construct independent identities (Maral, Solmaz). Under the crushing pressure of expectations, they redefine gender roles and engage in supportive yet wise behaviors that reduce collective anxiety (Maral, Solmaz, Kaabeh).

This study concludes that women in *Fire Without Smoke* do not play merely complementary roles; rather, they are active agents who transform the psychological, social, and spiritual landscapes of the narrative.

نقش زنان در برون رفت از اضطراب موقعیت در رمان آتش بدون دود

زهرا حسینی^۱

دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

رضا صادقی شهپر (نویسنده مسئول)^۲

استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

محمد اسماعیل ابراهیمی

دانشیار گروه روانشناسی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۳

چکیده

رمان آتش بدون دود اثر نادر ابراهیمی، از جمله آثاری است که با نگاهی روان‌شناختی و جامعه‌شناختی، وضعیت درونی و بیرونی شخصیت‌ها را در مواجهه با بحران‌ها و نابرابری‌ها به تصویر می‌کشد. این مقاله با هدف بررسی نقش زنان در کاهش یا مدیریت وضعیت‌های اضطراب آفرین نگاشته شده است. پرسش اصلی مقاله این است که چگونه زنان در این رمان توانسته‌اند از طریق کنش‌های آگاهانه، جسورانه و معناگرایانه، بر اضطراب موقعیتی خود یا دیگر شخصیت‌ها غلبه کنند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با اتکا بر تحلیل محتوای کیفی متن اصلی رمان انجام شده و کنش‌ها و گفتارهای شخصیت‌های زن مورد واکاوی قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد؛ زنانی همچون سولماز اوچی، مارال، کبتر، آیناز، کعبه و ملان، با اتکا بر ویژگی‌هایی چون شجاعت، تدبیر، خودآگاهی، معنویت و عقلانیت، نقش تعیین‌کننده‌ای در خروج شخصیت‌های اصلی از موقعیت‌های بحرانی ایفا می‌کنند. گاه با زبان تند، گاه با بی‌توجهی و گاه با همراهی فعال و هدفمند، مسیر تصمیم‌گیری و تعادل روانی دیگران را هموار می‌سازند. می‌توان گفت که زنان در آتش بدون دود نه تنها در مسیر تحولات اجتماعی و سیاسی کنش‌گر هستند، بلکه در عرصه‌های روانی و فردی نیز به‌عنوان عناصر نجات‌بخش و آرامش‌بخش عمل می‌کنند و از این منظر شایسته توجه خاص در تحلیل‌های روان‌شناختی و جامعه‌شناختی ادبیات معاصرند.

^۱ . Zahra.h3686@gmail.com.

^۲ . shahpar@iau.ir.

واژگان کلیدی: آتش بدون دود، نادر ابراهیمی، اضطراب موقعیت، نقش زنان، روان‌شناسی شخصیت، رمان معاصر ایران.

مقدمه

ادبیات داستانی همواره آینه‌ای تمام‌نما از تحولات اجتماعی، روانی، فرهنگی و فردی بشر بوده است. در میان گونه‌های مختلف ادبی، رمان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ چراکه توانسته با گستردگی ساختار، تنوع شخصیت‌ها و پیچیدگی روایت، بستری مناسب برای بازنمایی درونیات انسان معاصر فراهم آورد. از جمله مفاهیمی که در سال‌های اخیر بیش از پیش مورد توجه منتقدان و پژوهشگران ادبی قرار گرفته، مسئله اضطراب موقعیت است. این مفهوم به موقعیت‌هایی اشاره دارد که شخصیت‌ها در مواجهه با بحران‌های هویتی، ارزشی، خانوادگی یا اجتماعی دچار نوعی گسست درونی شده و برای بازگشت به تعادل، نیازمند عاملی تسهیل‌گر هستند. نادر ابراهیمی در رمان آتش بدون دود با نگاهی ژرف‌کاوانه، تاریخ، اسطوره، روان انسان و فرهنگ سرزمین ترکمن صحرا را در هم می‌تند و فضایی خلق می‌کند که شخصیت‌ها در آن بارها با بحران معنا، تعارض هویت، ترس از آینده و بن‌بست‌های روحی مواجه می‌شوند. در این میان، نقش زنان در برون‌رفت از این بحران‌ها نه تنها چشمگیر، که بنیادین و ساختاری است. زنانی چون سولماز اوچی، مارال، کبتر و آیناز، تنها نقش‌های حاشیه‌ای و عاطفی در دل روایت ندارند، بلکه کنشگرانی آگاه، توانمند و در بسیاری موارد، ناجیانی خردمند هستند که با بهره‌گیری از مؤلفه‌هایی چون هنر، دین و فلسفه، بستری برای آرامش، خودیابی و بازسازی روانی دیگر شخصیت‌ها فراهم می‌کنند. زن در جهان داستانی نادر ابراهیمی، صرفاً موجودی عاشق‌پیشه یا مادرانه نیست، بلکه موجودی چندبُعدی است که می‌تواند از طریق بروز خلاقیت‌های هنری، بهره‌گیری از تعالیم دینی یا تأملات فلسفی، نقش درمانگر روان و التیام‌بخش روح انسانی را ایفا کند. به بیان دیگر، زنان در آتش بدون دود، مرزهای سنتی نقش‌های جنسیتی را درمی‌نوردند و با نگاهی انسانی و جهان‌شمول، از مردان جامعه و حتی خود عبور کرده و به ساحتی از خودآگاهی و روشنگری دست می‌یابند.

که آنان را به بازیگران اصلی تحولات روانی بدل می‌سازد. در این پژوهش، بر آنیم تا با تحلیل نقش زنان برجسته رمان، نشان دهیم که چگونه این شخصیت‌ها از طریق عناصر فکری و معنوی نظیر هنر، دین و فلسفه، امکان برون‌رفت از اضطراب موقعیت را برای خود و دیگران فراهم کرده‌اند. پرسش اصلی مقاله این است که چگونه زنان در جهان داستانی آتش بدون دود به واسطه دارا بودن بینشی عمیق و نقشی تسهیل‌گر، می‌توانند در بحران‌های روانی شخصیت‌ها، راهی برای گریز از اضطراب و بازسازی فردی ارائه دهند؟ با تکیه بر روش تحلیل محتوای کیفی و رویکرد روان‌شناختی در تحلیل ادبی، تلاش خواهیم کرد نقش این زنان را نه صرفاً در سطح کنش‌های روایی، بلکه در بُعد تأثیرگذاری آن‌ها بر ساختار روانی شخصیت‌ها مورد بررسی قرار دهیم.

پیشینه پژوهش

در این پژوهش، پیشینه‌ی دو حوزه‌ی اصلی مورد بررسی قرار می‌گیرد: نخست، آثاری که به تحلیل و واکاوی رمان آتش بدون دود پرداخته‌اند و دوم، مطالعاتی که به تحلیل مفاهیم روان‌شناختی به‌ویژه اضطراب موقعیت و نقش زنان در مواجهه با بحران در ادبیات پرداخته‌اند.

مطالعات مرتبط با رمان آتش بدون دود رمان آتش بدون دود اثر نادر ابراهیمی یکی از مهم‌ترین نمونه‌های رمان‌های چندجلدی در ادبیات معاصر ایران است. در سال‌های اخیر، پژوهشگران بسیاری به تحلیل جنبه‌های مختلف این اثر پرداخته‌اند:

نوری (۱۴۰۱) در مطالعه‌ای با عنوان *تحلیل اضطراب موقعیت از منظر روان‌شناسی اگزیستانسیال در رمان‌های فارسی معاصر*، ضمن توضیح مفهومی این اضطراب، به ریشه‌های وجودی آن مانند احساس بی‌معنایی، تنهایی و گریزناپذیری از انتخاب پرداخته است، اما مصداق خاصی از نقش زنان در این مسیر ارائه نشده است.

کاظمی‌نژاد (۱۴۰۰) در پایان‌نامه‌ای با عنوان *مطالعه تطبیقی مؤلفه‌های عشق و مقاومت در رمان‌های نادر/ابراهیمی*، بخشی از پژوهش خود را به بررسی رابطه عاشقانه سولماز و گالان اختصاص داده، اما به وجوه روان‌شناختی و اضطراب موقعیت در این رابطه توجه چندانی نشده است.

رفیعی و سهرابی (۱۳۹۹) در پژوهش خود تحت عنوان *نقش زنان در بازسازی روانی شخصیت‌های مرد در رمان فارسی معاصر* نشان داده‌اند که زنان در بسیاری از رمان‌ها همچون حامیان روانی، نجات‌دهندگان یا درمان‌گران ظاهر می‌شوند. این پژوهش با تمرکز بر آثار دولت‌آبادی و گلشیری، رویکردی به مسئله اضطراب مردانه و نقش زن در مواجهه با آن دارد.

حسینی و مهدوی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان *تحلیل شخصیت‌های زن در آثار نادر/ابراهیمی*، جایگاه زن را در برخی آثار این نویسنده از جمله آتش بدون دود بررسی کرده‌اند، اما تمرکز اصلی آنان بر نوع کنش اجتماعی زنان و نه نقش درمان‌گرانه یا روان‌شناختی آنان بوده است. محمدی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان *بررسی مؤلفه‌های هویت قومی در رمان آتش بدون دود* به تحلیل عناصر قومی و فرهنگی در روایت پرداخته و نشان داده است که چگونه نادر ابراهیمی در این رمان تلاش دارد هویت قوم ترکمن را حفظ و بازآفرینی کند.

مطالعات مرتبط با اضطراب موقعیت و نقش زنان در ادبیات داستانی

شفیعی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان *کاربرد مفاهیم روان‌شناسی در تحلیل شخصیت‌های رمان/ایرانی* به بررسی نمونه‌هایی از اضطراب وجودی و روانی در رمان‌های فارسی پرداخته‌اند، اما تحلیل آن‌ها به صورت کلی بوده و وارد مصادیق دقیق داستانی نشده است.

این مطالعات نشان می‌دهند که اگرچه آتش بدون دود بارها موضوع تحلیل قرار گرفته، اما تمرکز آن‌ها بیشتر بر جنبه‌های قوم‌نگارانه، عشق و تعهد یا نقش اجتماعی زنان بوده است و نه تأثیر روانی و معنوی زنان در مقابله با اضطراب موقعیت.

این پیشینه‌ها نشان می‌دهد که موضوعاتی چون نقش زنان، اضطراب موقعیت و تحلیل روان‌شناختی شخصیت‌ها در آثار داستانی مورد توجه پژوهشگران بوده، اما ترکیب این سه حوزه در قالب تحلیلی خاص بر مبنای شخصیت‌های زن رمان آتش بدون دود و بررسی ابزارهای معنوی آنان در برون رفت از بحران‌های روانی، پیش‌تر مورد پژوهش مستقل و منسجمی قرار نگرفته است. از این‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر شخصیت زنان در رمان، خلأ موجود در مطالعات پیشین را پر کرده و با رویکردی روان‌شناختی و معناگرایانه، سهم و نقش زنان را در تسهیل فرآیند گذار از اضطراب موقعیت روشن سازد.

بیان مسئله

ادبیات داستانی به‌ویژه رمان، بستری گسترده برای بازنمایی کشمکش‌های درونی انسان در برابر بحران‌ها و موقعیت‌های اضطراب‌آور فراهم می‌سازد. اضطراب موقعیت یکی از مفاهیمی است که در مواجهه شخصیت‌ها با بحران‌هایی چون از دست دادن هویت، بی‌پناهی اجتماعی، تعارض ارزشی یا گسست‌های خانوادگی شکل می‌گیرد و در صورت تداوم، شخصیت را به مرز فروپاشی روانی می‌کشاند. اضطراب موقعیت یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در روان‌شناسی و جامعه‌شناسی است که به بررسی واکنش‌های فرد در برابر شرایط پیچیده، چالش‌های اجتماعی و فشارهای محیطی می‌پردازد. این نوع اضطراب زمانی رخ می‌دهد که فرد در شرایطی قرار می‌گیرد که انتخاب‌های دشوار، انتظارات متناقض و محدودیت‌های بیرونی او را به چالش می‌کشند. «ترس واکنش به تهدیدی معلوم، خارجی و از نظر منشا بدون تعارض است. اما اضطراب، واکنش در برابر خطر نامعلوم، درونی، مبهم و از نظر منشا همراه با تعارض است.» (کاپلان، ۱۳۷۸: ۶۸) از نظر رابرت رابرتز یکی از علل اضطراب فقدان شناخت دقیق چیزهایی است که زندگی انسان را تهدید و علت‌العلل اضطراب را هم احتمال از دست دادن چیزی می‌داند (ر.ک رابرتز، ۲۰۰۳: ۱۹۸) دوباتن یکی از افرادی

است که در زمینه اضطراب موقعیت و علل آن، همچنین راه‌های برون رفت از این نوع اضطراب مطالبی را در کتابش با همین عنوان ارائه داده است و در آن چهار دلیل عمده فقدان عشق، وابستگی، شایسته سالاری و توقعات به عنوان دلایل اضطراب موقعیت مورد بررسی قرار داده است. (ر.ک دوباتن ۱۴۰۱)

آنچه اهمیت دارد، چگونگی عبور از این اضطراب و نقش شخصیت‌های پیرامونی در تسهیل این گذر است. در بسیاری از آثار ادبی، این نقش را شخصیت‌هایی ایفا می‌کنند که خود دارای بینش، قدرت درک عاطفی و توان جهت‌دهی فکری و معنوی هستند. اشخاصی مثل کافکا از زبان روایت و بنیاد نمادین ادبیات داستانی استفاده کرده و اگزیستانسیالیسم را از چارچوب بی روح و خشک بیرون آورده و به دنیای ادبی وارد کردند. در ایران نیز «بسیاری از چهره‌های ادبی و گاه اجتماعی کشور این مباحث را پذیرفته و در وارد کردن آن به فضای نقد ادبی کشورمان کوشیده‌اند.» (حسن پور آلاشتی و امن خانی، ۱۳۸۶: ۱۰ به نقل از فیروزی مقدم و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۵۶)

در رمان آتش بدون دود، نادر ابراهیمی با نگاهی ژرف و چندلایه به مسائل فردی و اجتماعی، دنیایی خلق می‌کند که شخصیت‌های آن پیوسته درگیر تصمیمات دشوار، انتخاب‌های دردناک و اضطراب‌های موقعیتی‌اند. بیشتر حوادث این رمان در زمان سلطنتی رخ داده و نشان دهنده سیر تحول فرهنگ جامعه ایران است که وضعیت فرهنگی، اجتماعی، آموزش و پرورش و همین طور جایگاه زنان را به تصویر کشیده است. پیتر آوری (Peter Avery) ایران شناس در کتاب تاریخ معاصر ایران با تاکید بر نابرابری‌های اجتماعی مانند آموزش و پرورش نامناسب، اجبار زنان فقیر به انجام اموری بالاتر از حد توان و مواردی از این قبیل اشاره می‌کند. (ر.ک ایوری، ترجمه رفیع مهرآبادی، ۱۹۹۸)

در چنین جهانی، زنان نقشی فراتر از عناصر عاطفی و سستی می‌یابند و به عنوان شخصیت‌هایی خردمند، فعال و اثرگذار، راه‌های عبور از اضطراب را برای خود و اطرافیان فراهم می‌سازند.

مبانی نظری

مسئله اساسی این پژوهش آن است که نقش زنان در رمان آتش بدون دود در برابر موقعیت‌های بحرانی چگونه تعریف شده است و آنان با استفاده از چه ابزارهای فکری، معنوی یا هنری، امکان عبور از اضطراب موقعیت را برای دیگر شخصیت‌ها فراهم می‌آورند؟ این پژوهش در پی آن است که فراتر از نقش‌های ظاهری و سطحی، به تحلیل لایه‌های عمیق‌تر کارکرد زنان در متن بپردازد و از خلال آن، نسبت میان جنسیت، اندیشه و توان روانی را در ادبیات داستانی معاصر بازکاوی کند. بنابراین از چهار رویکرد اصلی استفاده شده است:

۱. نظریه‌های روان‌شناسی وجودی و اگزیستانسیال درباره اضطراب موقعیت

اضطراب موقعیت در روان‌شناسی اگزیستانسیال

نخستین بنیان نظری این پژوهش، بر مفاهیم مطرح‌شده در روان‌شناسی اگزیستانسیال استوار است. این شاخه از روان‌شناسی، اضطراب را بخشی اجتناب‌ناپذیر از تجربه انسانی می‌داند که در مواجهه با مفاهیمی چون آزادی، انتخاب، مرگ، تنهایی و بی‌معنایی پدید می‌آید. (فرانکل، ۱۹۶۳؛ یالوم، ۱۹۸۰) از نظر ویکتور فرانکل، انسان در زندگی با «خلأ معنایی» مواجه است و اگر نتواند برای زندگی خویش معنا بیابد، دچار اضطرابی وجودی می‌شود که او را در آستانه بحران‌های روان‌شناختی قرار می‌دهد. این نوع اضطراب زمانی شدت می‌یابد که فرد در شرایطی بحرانی، احساس ناتوانی در تصمیم‌گیری، بی‌هدفی یا پوچی کند. (ر.ک فرانکل، انسان در جست‌وجوی معنا، ۱۹۶۳)

«اگزیستانسیالیسم نوعی فلسفه است که به طور طبیعی در شکل ادبی بیان می‌شود؛ زیرا به امر انضمامی و خاص معنای فلسفی می‌دهد» (ماتیوز، ۱۳۸۰: ۳۷) در رمان آتش بدون دود،

بسیاری از شخصیت‌ها در چنین موقعیت‌هایی قرار دارند: گالان، سولماز، مارال و حتی کبتر و آیناز در کشاکش میان بودن و شدن، انتخاب و رهایی، هویت و جامعه، بارها دچار نوعی تزلزل روانی و اضطراب موقعیت می‌شوند. «این همان دلهره‌ای است که اگزیستالیسم به تشریح آن می‌پردازد.» (سارتر، ۱۳۸۰: ۳۷) از این‌رو، مفاهیم فرانکل و یالوم در این تحلیل مبنا قرار گرفته‌اند.

۲. نظریه‌های روان‌شناسی تحلیلی درباره کارکرد زنان در فرآیند درمان روان

نقش زنان در فرآیند درمان روان (روان‌شناسی تحلیلی)

از منظر روان‌شناسی تحلیلی کارل گوستاو یونگ، روان انسان ترکیبی از نیروهای متضاد (آنیموس و آنیما، آگاهی و ناخودآگاه) است. یونگ معتقد است که عنصر زنانه در ناخودآگاه انسان (آنیما)، نیرویی است معناآفرین، مراقب، شهودی و درمان‌گر. کهن الگوهای آنیما و آنیموس بدین معناست که هر شخص بعضی از ویژگی‌های جنس مخالف را نشان می‌دهد. آنیما به معنی خصایص زنانگی در مردان و آنیموس به معنی خصایص مردانگی در زنان است. در این کهن الگوها تا فرد هر دو وجهه خود را بیان نکند نمی‌تواند به شخصیت سالم دست یابد. از نظر یونگ «هیچ زنی به تمامی زن نیست و هیچ مردی به تمامی مرد نیست.» (یونگ، ۱۳۷۷: ۱۴۵)

از این منظر، حضور زنان خردمند در زندگی شخصیت‌ها (چه واقعی و چه نمادین)، می‌تواند موجب تعادل روان، کشف معنا و حتی شفا یافتن روان زخم‌خورده شود (ر.ک یونگ، کهن‌الگوها و ناخودآگاه جمعی، ۱۹۶۹)

بر همین اساس، شخصیت‌هایی مانند سولماز اوچی یا مارال را می‌توان در جایگاه زنان شفابخش تحلیل کرد. آنان با آگاهی، آرامش، بصیرت و گاه با عبور از منافع شخصی در مسیر بازسازی روان شخصیت‌های مرد یا حتی دیگر زنان قدم برمی‌دارند. این زنان تنها در نقش عاطفی ظاهر نمی‌شوند، بلکه راهبران معنوی هستند.

۳. نظریات جامعه‌شناسی ادبی درباره بازنمایی زنان به عنوان نیروهای معنابخش و نجات‌دهنده

بازنمایی زن در جامعه و ادبیات (مطالعات زنان و جامعه‌شناسی ادبی)
مطالعات زنان (*Gender Studies*) نیز بنیانی مهم برای درک نقش زنان در ادبیات معاصر است. بر اساس دیدگاه هلن سیکسو و لوس ایریگاری، زنان در روایت‌های مردمحور اغلب به حاشیه رانده شده‌اند، اما در آثار متعهد و آگاهانه، زنان می‌توانند به جایگاه کنش‌گر، راهنما و حتی نجات‌دهنده ارتقا یابند. (ر.ک سیکسو، خنده‌ی مدوسا، ۱۹۷۵)
از این منظر، حضور پررنگ زنان در آتش بدون دود به عنوان عامل معنا، آرامش یا مقاومت، نوعی بازتعریف نقش زن در ساختار داستانی به شمار می‌رود. از سوی دیگر، در نظریه جامعه‌شناسی ادبی لوسین گلدمن، شخصیت‌ها بازتابی از ساختارهای فکری و ارزشی جامعه زمان خود هستند. زنانی چون سولماز، مارال یا کبتر در نقش مصلحان اجتماعی نیز ظاهر می‌شوند که با کنش‌های انسانی و تفکرگرا، تعادل را به جامعه بحرانی بازمی‌گردانند.

۴. راه‌حل‌های نظری و روان‌شناختی برون‌رفت از اضطراب موقعیت

-درمان از راه معنا

ویکتور فرانکل در معنادرمانی، معنابخشی به زندگی را راهی برای عبور از بحران‌های روانی می‌داند. نخستین طلعه معنا درمانی به سال ۱۹۲۶ و سخنرانی فرانکل در کنگره بین المللی روان‌شناسی فردی بر می‌گردد. «در دنیا چیزی وجود ندارد که به انسان بیشتر از یافتن معنی وجودی خود در زندگی یاری کند.» (فرانکل، ۱۹۶۳: ۵۵) در رمان آتش بدون دود، شخصیت‌هایی چون مارال یا سولماز با معنا دادن به رنج و مقاومت، بستر عبور از اضطراب را هم برای خود و هم برای دیگران فراهم می‌کنند.

- خلاقیت، هنر و تخیل

خلاقیت، به‌ویژه در زنان، راهی است برای ابراز رنج و یافتن تصویر جایگزین از موقعیت بحران‌زده. در رمان، زنانی چون کبتر از طریق نگاه شاعرانه و حتی مادرانه خود، فضا را آرام می‌سازند.

هنر و به‌ویژه هنردرمانی، یکی از ابزارهای مؤثر برای کاهش استرس و اضطراب محسوب می‌شود. این ارتباط بر این ایده استوار است که فعالیت‌های هنری به افراد کمک می‌کند تا احساسات خود را بیان کنند، تنش‌های درونی را کاهش دهند و به آرامش روانی دست یابند. هنر فرصتی برای بیان احساساتی فراهم می‌کند که ممکن است فرد نتواند به زبان بیاورد. «رنگ‌ها، خطوط و اشکال می‌توانند بیانگر حالت‌های روانی و عاطفی باشند.» (کریمر، ۱۳۹۶، ۵۴)

- پیوستگی اجتماعی و ارتباط اصیل

در روان‌درمانی اگزیستانسیال، درمان از طریق رابطه اصیل با دیگری، یکی از کلیدهای برون‌رفت از اضطراب است. در رمان نیز، رابطه‌های زن‌مردی که صادقانه و از سرهم‌دلی شکل گرفته، به کاهش اضطراب کمک می‌کنند. «ارتباط بیانگر به اشتراک گذاری کلمات، عواطف، ایده‌ها، قصد و پیام‌ها بین انسان‌ها است. این یک فرآیند مداوم است، نه تنها برای انتقال ایده‌ها و اطلاعات، بلکه تلاش برای ایجاد معنا با هم. ارتباط خوب، هنری است که باید توسعه یابد.» (لامیچانه، ۲۰۱۶: ۹۱)

سیاست

تعاریف موفقیت در هر جامعه‌ای متفاوت است، ملاک‌هایی مثل داشتن لهجه، جنسیت و رنگ پوست، دلایلی برای برتری افراد یک جامعه تلقی می‌شوند و بر عکس در جامعه دیگر، همین ویژگی‌ها عاملی برای برتری. اما نکته حائز اهمیت این است که هیچکدام از این خصوصیات دائمی نیستند.

سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی می‌توانند تأثیر عمیقی بر کاهش اضطراب مرتبط با جایگاه اجتماعی افراد داشته باشند. این تأثیر از طریق کاهش نابرابری‌ها، تقویت حمایت‌های اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر حاصل می‌شود. به عنوان مثال «توزیع عادلانه منابع و کاهش فاصله طبقاتی به افراد حس برابری و امنیت اجتماعی می‌بخشد و از احساس پایین‌تر بودن در سلسله‌مراتب اجتماعی جلوگیری می‌کند.» (ویلکنسون و پیکت، ۱۳۹۷: ۶۵).

-دین

یکی دیگر از راه‌حل‌های بسیار مهم در امر کاهش و رفع اضطراب موقعیت، توجه به دین است. در تمامی ادیان توجه به روابط اجتماعی صادقانه و اعمال خیر و تأثیر آن در زندگی شده است که با مقوله مرگ معنا پیدا می‌کند. نگاه آن جهانی، به پیوسته و نتیجه دار بودن روابط افراد می‌تواند بسیار موثر باشد. دین یکی از عوامل مؤثر در کاهش اضطراب موقعیت است. باورهای دینی و اعمال مذهبی می‌توانند از طریق ارائه معنا، حمایت اجتماعی و تقویت احساس امنیت روانی، اضطراب را کاهش دهند. این اثرات در روان‌شناسی دین و مطالعات سلامت روان به‌خوبی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. «دین به افراد اصولی ارائه می‌دهد که در مواجهه با تصمیم‌گیری‌های دشوار به آن‌ها کمک می‌کند. این راهنمایی می‌تواند اضطراب ناشی از تردیدها را کاهش دهد.» (کینگ، ۱۳۹۷: ۱۴۵)

دین به افراد کمک می‌کند تا حتی در مواجهه با موقعیت‌های دشوار، معنا و هدفی برای زندگی خود پیدا کنند» این معنا باعث می‌شود افراد احساس کنند که وضعیت فعلی آن‌ها بخشی از یک برنامه بزرگ‌تر است و این امر اضطراب را کاهش می‌دهد» (پالمر، ۱۳۹۵، ۱۲۰).

ترکیب چهار رویکرد فوق، امکان آن را فراهم می‌سازد که تحلیل شخصیت‌های زن در آتش بدون دود تنها به سطح داستانی و روایت محدود نشود، بلکه به لایه‌های عمیق روان‌شناختی و جامعه‌شناختی نیز نفوذ کند. در این مقاله، با تکیه بر مفهوم «اضطراب

موقعیت» در روان‌شناسی اگزیستانسیال، نقش زنان در برون رفت از اضطراب موقعیت در روان‌شناسی یونگی، و بازنمایی زن در مطالعات جنسیت، تلاش خواهد شد تا نشان داده شود چگونه زنان این رمان، با اتکا به عناصری چون معنای درمانی، هنر، دین و سیاست، مسیر عبور از بحران‌های روانی را برای خود و دیگران ممکن می‌سازند.

بحث

دلایل اضطراب موقعیت

فقدان عشق

درباره موضوع عشق که یکی از دلایل اضطراب موقعیت در افراد است، همان طور که پیش‌تر نیز اشاره شد منظور از عشق در واقع فقدان عشق است و این عشق، همان توجهی است که از سمت دیگران دریافت می‌شود و در پی رسیدن به موفقیت‌ها، جایگاه‌ها و حتی مرکز توجه بودن به دلایل غیر منطقی است. در هر حال افراد به دنبال کسب عشق از اطرافیان دست به کارهایی می‌زنند و در صورت عدم موفقیت در هر مرحله‌ای دچار اضطراب موقعیت می‌شوند.

در واقع افراد تلاش می‌کنند که در پله‌های بالاتری از ثروتمندان و افراد مشهور و همچنین افراد با نفوذ در گروه‌های مختلف قرار بگیرند چون تا زمانی که در این جایگاه‌ها قرار نگرفته باشند نمی‌توانند توجهی که آنان را اقناع می‌کند دریافت کنند. «پول، شهرت و نفوذ به عنوان نشانه‌های عشق و ابزارهای رسیدن به عشق دارای ارزش‌اند و به خودی خود هدف محسوب نمی‌شوند» (دوباتن ۱۴۰۱: ۱۳).

افراد به میزان موفقیت‌هایی که کسب می‌کنند توجهی ندارند و به زبان ساده‌تر در ترازوی عشق و موفقیت برای سنگین کردن کفه عشق مجبورند به درصد ثروت، شهرت و نفوذشان بیفزایند و باید به این نکته توجه کرد که مزیت‌های رسیدن به درجات اجتماعی بالا فقط

به این موارد منتهی نمی‌شود، به خصوص در مورد ثروت که گاه در افراد به جایی می‌رسد که می‌تواند کفاف نسل‌های بعد از فرد را نیز بدهد اما چون هنوز به آن جایگاه مدنظر و احترام اقناع کننده از سوی جامعه نرسیده است همچنان به مال اندوزی ادامه می‌دهد. دوباتن معتقد است وقتی کسی از عشق برخوردار می‌شود یعنی مورد توجه واقع می‌شود و همین مورد توجه واقع شدن دلیلی است برای اینکه حضورش اهمیت یابد یا کسی به نظرهایش گوش دهد و نیازهایش را برطرف سازد، در اینجا باید به رابطه در هم تنیده‌ای توجه کنیم که در آن موفقیت برای به دست آوردن جایگاهی به نام عشق است و آن جایگاه بستری است برای شکوفایی که در پرتو همان مراقبت دریافت شده، در جریان رسیدن به پیروزی نائل شده است. «آثار فقدان منزلت اجتماعی صرفاً در ابعاد مادی جلوه‌گر نمی‌شود. تاوان چنین فقدان‌هایی به ندرت در حداقل امکان معاش و رنج‌های جسمی خلاصه می‌شود. جایگاه اجتماعی نازل شاید بیش از همه عزت نفس فرد را تحت تاثیر قرار دهد» (همان، ۱۴).

توقعات نابجا

دلیل دیگری که سبب به وجود آمدن اضطراب موقعیت می‌شود، توقعاتی است که افراد از خود و سطح زندگی‌شان دارند و در صورت برآورده نشدن آنها یا از دست دادن‌شان دچار اضطراب می‌شوند.

با بررسی دلایل رنج بشر بعد از رسیدن به آسودگی این نتیجه حاصل می‌شود که باور عملی به برابری ذاتی انسان‌ها و قدرت بیکران آن‌ها برای دستیابی به هر چیزی سبب شد که با دست پیدا نکردن به این سطح دچار اضطراب شوند. بر اساس نظریه مقایسه اجتماعی، «افراد تمایل دارند خود را با دیگران مقایسه کنند تا جایگاه خود را ارزیابی کنند، که این امر منجر به شکل‌گیری احساس رقابت می‌شود.» (الیوت آرونسون، ۱۳۹۵، ۲۲۰).

فقدان شایسته سالاری

وقتی افراد با توجه به جایگاه اجتماعی‌شان مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرند، معمولاً فقر به‌عنوان یکی از عوامل اصلی فرودستی و نابرابری اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. اما فقر تنها یک وضعیت اقتصادی نیست؛ بلکه تجربه‌ای عمیقاً روانی نیز هست که می‌تواند عزت نفس افراد را به شدت تضعیف کند. تعریفی که جامعه از فقر ارائه می‌دهد — یعنی بازنمایی فقر به‌عنوان نشانه‌ای از ناتوانی، شکست شخصی یا بی‌ارزشی — نقش مهمی در شکل‌دهی به احساس خود ارزشمندی افراد فقیر ایفا می‌کند. این نگرش‌ها ممکن است موجب شوند فرد نه تنها با مشکلات مالی دست‌وپنجه نرم کند، بلکه احساس شرم، خجالت، یا طردشدگی را نیز تجربه کند.

از منظر روان‌شناسی اجتماعی، انزوای اجتماعی و شرایط ترس‌برانگیز، از جمله اضطراب‌های ناشی از فقر و طردشدگی، می‌توانند میل افراد را برای پیوستن به جمع و جستجوی تعلق به گروه‌های اجتماعی افزایش دهند. انسان‌ها ذاتاً موجوداتی اجتماعی‌اند، و هنگامی که با انزوا یا تهدید روبه‌رو می‌شوند، بیش از هر زمان دیگری به دنبال ایجاد پیوند با دیگران هستند. افراد در این موقعیت‌ها اغلب از احساساتی مانند عصبی بودن، رنج عاطفی، ترس از طرد شدن یا حتی نوعی فروپاشی روانی سخن می‌گویند. آن‌ها ممکن است احساس کنند که در حال فروپاشی یا «متلاشی شدن» هستند؛ گویی هویت‌شان، معنا و انسجام خود را از دست داده است.

«افراد برای کاهش دادن این اضطراب‌ها و بازیابی حس امنیت و معنا، معمولاً به راهبرد جستجوی دیگران روی می‌آورند؛ یعنی در پی ارتباط، همدلی، و حمایت اجتماعی برمی‌آیند تا از بار روانی ترس و انزوا بکاهند.» (روفه ۱۹۸۴: ۶۹) این راهبرد، گرچه پاسخی طبیعی به وضعیت‌های بحرانی است، اما در جوامعی که فقر با شرم و ننگ همراه شده،

ممکن است به درستی عمل نکند؛ چراکه فرد فقیر، به جای دریافت همدلی، با نگاه‌های قضاوت‌آمیز یا بی‌اعتنایی روبه‌رو می‌شود. در نتیجه، چرخه‌ای شکل می‌گیرد که در آن فقر نه تنها دسترسی به منابع مادی را محدود می‌کند، بلکه پیوندهای اجتماعی را نیز تضعیف کرده و فرد را در معرض آسیب‌های روانی عمیق‌تری قرار می‌دهد. شکستن این چرخه مستلزم آن است که بازتعریفی از فقر صورت گیرد؛ تعریفی که به جای تمرکز بر کم‌ارزشی یا ضعف فردی، به نابرابری‌های ساختاری و ضرورت حمایت اجتماعی توجه کند.

وابستگی مخاطره آمیز و ناسالم

در جوامع سنتی رسیدن به جایگاه‌های رفیع سخت بود ولی از طرف دیگر از دست دادن این جایگاه‌ها هم به همان اندازه سخت می‌نمود. در جوامع مدرن تلاش بر این بود که این رابطه برعکس شود. امروز جایگاه‌های اجتماعی کمتر به هویتی تغییرناپذیر و موروثی وابسته است و بیشتر به عملکرد فرد در اقتصادی سریع و سرسخت بستگی دارد. «به دلیل ماهیت این اقتصاد بارزترین مشخصه تلاش برای دستیابی به موقعیت اجتماعی عدم اطمینان است. ما درباره آینده با علم به این موضوع فکر می‌کنیم که ممکن است با کارشکنی همکاران مان یا رقیبان مان مواجه شویم، ممکن است دریابیم برای تحقق اهداف مان فاقد توانایی‌های لازم هستیم، یا در خیزاب‌های نامیمون بازار سرگردان بمانیم، در حالی که امکان هر شکست با احتمال موفقیت هم‌ترازان تشدید می‌شود.» (دوباتن، ۱۴۰۱: ۸۲).

در دنیای معاصر هم‌ردیف هر آرزویی، اضطرابی وجود دارد و از طرفی چون امرار معاش به عوامل پیش‌بینی نشده‌ای مثل وابستگی به استعدادهای ناپایدار، وابستگی به بخت و اقبال، وابستگی به کارفرما و سودآوری او و از همه مهم‌تر وابستگی به اقتصاد جهانی دارد،

افراد نه می‌توانند مطمئن باشند که به جایگاه مطلوب رسیده‌اند و نه پس از رسیدن به آن جایگاه می‌توانند حفظش کنند.

افرادی که در وضعیت اشتغال دچار اضطراب هستند دلیلی فراتر از وضعیت مالی دارند و آن همان‌طور که در ابتدای پژوهش گفته شد نیاز به عشق و محبت دارد چون کار، مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده میزان توجه و احترام است.

فقدان عشق و نقش زنان در کاهش اضطراب ناشی از آن

فقدان عشق یکی از عمیق‌ترین و پرتکرارترین عوامل اضطراب در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌هاست. در بافت روایی رمان آتش بدون دود، این فقدان نه تنها به‌صورت عاطفی و رمانتیک نمود می‌یابد، بلکه گاه از جنس بی‌مهری خانوادگی، بی‌اعتنایی اجتماعی و فقدان معنویت است. شخصیت‌هایی که در جستجوی مهر و عشق واقعی‌اند، به‌ویژه در شرایطی که این احساس به هر دلیلی نادیده گرفته می‌شود یا از آن محروم می‌مانند، دچار شکاف در هویت و تزلزل در تصمیم‌گیری می‌شوند؛ همین امر منشأ اضطراب‌های مکرر می‌شود. در رمان، شخصیت‌هایی چون گالان، آلنی و حتی پالاز در برهه‌هایی از زندگی‌شان دچار بحران ناشی از نداشتن پشتوانه عاطفی یا از دست دادن آن هستند. این خلأ به شکل بی‌قراری، عصبانیت، ناتوانی در عشق‌ورزی متقابل و گاهی افراط در اقدامات انقلابی و بی‌برنامه نمود پیدا می‌کند.

در مقابل این فقدان، زنان نقشی کلیدی در بازآفرینی یا احیای احساس عشق و محبت در شخصیت‌های اصلی ایفا می‌کنند. این نقش‌ها نه صرفاً عاطفی یا عاشقانه، بلکه گاه فلسفی، تربیتی و هویتی هستند. در ادامه به نمونه‌هایی مهم اشاره می‌کنیم:

الف. سولماز اوچی، بازیابی عزت‌نفس عاشقانه در گالان:

سولماز با ورود جسورانه‌اش به زندگی گالان، الگویی از عشقی برخاسته از انتخاب آگاهانه و اراده فردی را پیش‌روی او قرار می‌دهد. پیشنهاد ازدواج از سوی زن - آن هم در ساختار

مردسالارانه اوبه - نه تنها سنت شکنی است، بلکه به نوعی بازگرداندن عزت نفس و امید به عشق در گالان محسوب می شود. گالان که در ابتدا گرفتار دوگانگی بین عشق و وظیفه است، با حضور سولماز و قدرت تصمیم گیری او، خود را شایسته عشق دانسته و اضطراب ناشی از محرومیت عاطفی در وجودش فروکش می کند. سولماز، بی آنکه فریاد بزند یا التماس کند، تنها با نگاهی که در آن آگاهی و شعله ای پنهان بود، گالان را وادار کرد تا بفهمد که هنوز می شود دوست داشت و دوست داشته شد. «بیوک اوچی گفت: اما چطو گذاشتید که او جان سالم به در ببرد؟ چطور گذاشتید که دختر مرا بردارد و برود؟ خاک بر سر همه اوچی ها! ترسوها ای احمق!

یت میش گفت: بی جهت فریاد نکش پدر! از اینطور حرف زدن پشیمان می شوی بیوک اوچی. ت. دخترت را زنده می خواستی ... سولماز تو، پدر! پشت گالان اوجا نشسته بود. پشت گالان اوجا، می فهمی پدر؟ (ابراهیمی، ۱۳۸۶، ۵۹) نقش او، تنها در عاشق بودن خلاصه نمی شود، بلکه در مقام زنی عقل گرا، تصمیم گیر و همراه، توازن عاطفی و اراده را به گالان بازمی گرداند.

ب. مارال، عشق به مفهوم آرمانی و اجتماعی:

مارال نیز یکی دیگر از شخصیت های مؤثر در جبران فقدان عشق است، اما نه صرفاً با نگاهی عاشقانه بلکه با پیوند دادن عشق شخصی با عشق اجتماعی. او با خروج از اوبه و همراهی با آلنی در مسیر تحصیل و مبارزه، مفهومی جدید از عشق را شکل می دهد که با مسئولیت، رهایی و انتخاب همراه است. مارال نه تنها با آلنی پیوندی عاشقانه دارد، بلکه باعث می شود او خود را در مقام انسانی ارزشمند ببیند که شایسته عشق و احترام است. این نوع عشق، بازتولید امید در دل اضطراب موقعیت است؛ زیرا عشق در نگاه مارال، نه تملک است و نه تعلق صرف، بلکه نوعی مشارکت و همدلی در مسیر آگاهی و رهایی ست. «- مارال! چرا به جای من گریستی؟ چرا صدای های های گریه من از حنجره تو درآمد؟

-آلنی! چرا نباید ذره‌بی از بار دردهای تو را من به دوش بکشم؟ چرا نباید چند قطره از اشک‌های تو از دیدگان من فرو بچکد؟

-خدای من! چه تقسیم غیرمنصفانه‌یی خواهیم کرد این کوه درد را. تو همسر هر کس می‌شدی، صدای خنده‌ات، از سحر تا شام، از این سو تا آن سوی صحرا می‌رفت.» (ابراهیمی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۵۰)

نقش‌های مادرانه، مهر پنهان در لایه‌های سنت:

حتی شخصیت‌هایی مانند ملان (مادر پالاز) که در ظاهر نماینده سنت‌اند، در لایه‌های عمیق‌تر خود نقش‌هایی از مهر مادرانه ایفا می‌کنند که از خشونت اضطراب می‌کاهند. گرچه محبت او به شکل آشکار نیست، اما در بزنگاه‌هایی، نشانه‌هایی از پشتیبانی و فداکاری عاطفی دیده می‌شود که در درازمدت، تکیه‌گاهی برای شخصیت‌هایی چون پالاز محسوب می‌شود. «ملان، فریاد کشان به وسط میدان آمد و گفت: من نمی‌گذارم، نمی‌گذارم که شما دو نفر و آن چند نفر، این طفلک معصوم از همه جا بی‌خبر را فدای نقشه‌های بی‌سرانجام خود کنید. من نمی‌گذارم او را یک وجب هم از اینچه برون بیرون ببرید. تهران؟ خواب دیده‌ید.» (ابراهیمی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۵۰)

در موقعیت اضطراب‌آفرین ناشی از فقدان عشق، زنان در آتش بدون دود، با ایجاد فضاهایی برای تجربه مجدد عشق، با واژگون‌کردن ساختارهای سنتی عاطفی و با تبدیل عشق از یک امر شخصی به یک مسئله اجتماعی و فلسفی، به گونه‌ای عمل می‌کنند که شخصیت‌های اصلی بتوانند از اضطراب عبور کرده و به سمت بلوغ روانی حرکت کنند. این نقش زنان، گاه مستقیم (همچون سولماز) و گاه غیرمستقیم (همچون ملان) است، اما در هر صورت، عنصری کلیدی در فرآیند آرام‌سازی موقعیت به‌شمار می‌رود.

شایسته‌سالاری و نقش زنان در کاهش اضطراب ناشی از آن

در فضای رمان آتش بدون دود، شایسته‌سالاری نه به عنوان یک اصل ارزشمند اجتماعی، بلکه اغلب به عنوان آرزویی سرکوب‌شده و ناکام تجربه می‌شود. افراد شایسته در بسیاری از موقعیت‌ها، نه تنها پاداشی دریافت نمی‌کنند بلکه به‌خاطر شایستگی‌شان طرد، سرکوب یا منزوی می‌شوند. این تناقض بین «توانایی» و «جایگاه» منشأ اضطراب بزرگی در شخصیت‌هایی چون آلی، گالان و حتی برخی زنان داستان است. آنان گاه در برابر نابرابری‌ها و تبعیض‌ها احساس ناتوانی و ناکارآمدی می‌کنند، حتی وقتی واقعاً شایستگی لازم را دارند. زنان در آتش بدون دود، با کنش‌های آگاهانه، آفریننده مسیرهایی هستند که در آن، شایستگی واقعی به رسمیت شناخته می‌شود، ولو خارج از سیستم سنتی. آن‌ها نه تنها خود را از دام ناکارآمدی ساختار سنتی رها می‌سازند، بلکه الهام‌بخش دیگران برای حرکت به سوی شایسته‌سالاری واقعی می‌شوند.

۱. مارال، تجلی شایستگی در عمل و تحصیل؛ مارال در تقابل مستقیم با الگوهای زنانه‌ی سنتیِ اوبه قرار دارد. او با ترک ساختار بسته قبیله‌ای و راه یافتن به دانشگاه، تبدیل به زنی می‌شود که شایستگی‌اش نه در گفتار، بلکه در کنش علمی و اجتماعی معنا پیدا می‌کند. او با تحصیل در رشته پزشکی، و سپس پیوند با فعالیت‌های سیاسی، نه تنها برای خودش جایگاهی مبتنی بر شایستگی می‌سازد، بلکه الگوی جدیدی از زن شایسته را به آلی و اطرافیانش معرفی می‌کند. مارال در دل نظامی که زنان را تنها به‌خاطر زیبایی یا وابستگی خانوادگی ارج می‌نهاد، بر پایه دانایی و اراده‌اش به جایگاه اثرگذار رسید و این برای آلی، بزرگ‌ترین راه برای رهایی از اضطراب ناکارآمدی بود. (ر.ک ابراهیمی، ۱۳۸۶، ج ۴: ۲۱۲)

حضور مارال، به آلی این حس را القا می‌کند که در دنیای نو، شایستگی می‌تواند به نتیجه برسد؛ نه فقط برای زنان، بلکه برای همه افراد مبارز. این امید، اضطراب آلی را کاهش می‌دهد و او را به پایداری در مسیر خود تشویق می‌کند.

۲. سولماز، مبارزه با معیارهای ظاهری شایستگی؛ سولماز اوچی نیز شایسته‌سالاری را به چالش می‌کشد، اما از مسیری متفاوت. او با رفتارهای ساختارشکنانه‌اش، عملاً نظامی را که زن را تنها بر اساس متانت، سکوت و تبعیت می‌سنجد، به زیر سوال می‌برد. شایستگی از دید سولماز، در اراده، هوشمندی و حضور در لحظه‌های تصمیم‌گیری است. او به گالان نشان می‌دهد که زن شایسته، زنی منفعل و مطیع نیست، بلکه زنی است که در بحرانی‌ترین لحظات، دست به انتخاب می‌زند و بار مسئولیت را بر دوش می‌گیرد. این نوع شایستگی، برای گالان که دچار اضطراب ناشی از انتخاب‌های دشوار است، به شدت الهام‌بخش است؛ چراکه همراهی با زنی تصمیم‌گیرنده، اضطراب را به عزم تبدیل می‌کند.

۳. کعبه و نقش زنان فرعی، نمایش لایه‌های دیگر از شایستگی؛ شخصیت‌هایی مثل کعبه، خواهر آت‌میش، گرچه نقشی کانونی ندارند، اما در موقعیت‌های مختلف نشان می‌دهند که شایستگی می‌تواند در قالب‌های سنتی‌تر هم بروز یابد؛ مثل صبوری، مدیریت خانواده یا میانجی‌گری در بحران‌ها. هرچند که این نقش‌ها کمتر مورد توجه مستقیم قرار می‌گیرند، اما در کاهش تنش‌ها و اضطراب‌های خانوادگی سهم مهمی دارند. زنان در رمان، با کنش‌های فردی و اجتماعی‌شان، به اصلاح یا دور زدن ساختار معیوب شایسته‌سالاری کمک می‌کنند. آنان نشان می‌دهند که شایستگی نه مفهومی بیرونی و تحمیلی، بلکه جوهری درونی و ارادی‌ست که می‌تواند در هر موقعیت و جنسیتی شکوفا شود. این نگاه به شایسته‌سالاری، در نهایت به کاهش اضطراب در شخصیت‌هایی منجر می‌شود که گرفتار بی‌عدالتی سیستماتیک‌اند.

وابستگی و نقش زنان در رهایی از اضطراب ناشی از آن

وابستگی به سنت، خانواده یا قدرت در ساختار عشایری و نیمه‌سنتی رمان آتش بدون دود، وابستگی به مفاهیمی همچون خانواده، قبیله، ساختار قدرت، یا حتی باورهای مذهبی، منشأ

مهمی برای اضطراب است. شخصیت‌هایی که در تلاش برای استقلال‌اند، گاه در تقابل با این وابستگی‌ها قرار می‌گیرند و احساس می‌کنند که جدا شدن از این چارچوب‌ها، مساوی با طردشدگی، عذاب وجدان یا ناتوانی در ادامه مسیر است.

نقش زنان در کاهش اضطراب ناشی از وابستگی زنان در این رمان، با گذار از وضعیت وابستگی به وضعیت کنشگری، به‌ویژه در برش‌های مهم داستان، خود را از پیوندهای نامولد و اضطراب‌آفرین آزاد کرده و الگوهایی برای دیگران می‌سازند.

۱. مارال، گسستن از وابستگی قبیله‌ای و خانوادگی؛ مارال در اوج دلبستگی به خانواده و سرزمین خود، تصمیم به ترک اوبه می‌گیرد. او در انتخابی آگاهانه، میان ماندن در نظام وابسته به سنت یا حرکت به سوی آگاهی و استقلال، دومی را برمی‌گزیند. این تصمیم، از نظر روان‌شناختی حرکتی مهم در مسیر رهایی از اضطراب وابستگی است. «مارال می‌داند که رفتن، دل‌کندن از خاک و قبیله، تنها جسم را جدا نمی‌کند ذهن را آزاد می‌سازد.» (ابراهیمی، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۱۹۸) مارال به آلنی یاد می‌دهد که برای داشتن روحی آزاد، باید از چتر وابستگی فراتر رفت؛ چه وابستگی به میراث قبیله‌ای باشد، چه به پدرسالاری سنتی یا حتی باورهای کلیشه‌ای عشق.

۲. سولماز، رهایی از وابستگی به قدرت مردانه؛ سولماز که دختر یکی از چهره‌های با نفوذ اوبه است، می‌توانست در سایه اقتدار پدر بماند و در چارچوب خانواده، جایگاهی مطمئن داشته باشد. اما با فرار و پیوند آگاهانه با گالان، وابستگی به قدرت خانوادگی را نفی می‌کند و مسیر دشوار اما مستقل‌تری را انتخاب می‌نماید. در ادامه داستان، حتی در روابط زناشویی، وابستگی افراطی به گالان نشان نمی‌دهد. گاهی با بی‌تفاوتی و گاهی با انتقاد، او را از وابستگی فکری به ایده‌آل‌های دست‌نیافتنی نجات می‌دهد و به نوعی با نقش حامی منتقد، گالان را از اضطراب ناشی از ناتوانی در تصمیم‌گیری‌های مهم بیرون می‌کشد.

۳. ملان و زنان سنتی، پذیرش نقش‌های درون‌ساختاری اما با اصلاح؛ ملان (مادر پالاز) وابسته به سنت است، اما در دل همین ساختار سنتی، تلاش می‌کند با تصمیم‌گیری‌هایی هرچند محدود، اضطراب‌های خانوادگی را کاهش دهد. نقش‌های خُرد اما مؤثر زنان سنتی در کاهش اضطراب، بخش مهمی از روایت رمان است. اینان با تسهیل‌گری، آرام‌سازی و نوعی همراهی صبورانه، اجازه می‌دهند نسل جدید گام‌هایی برای استقلال بردارند. در موقعیت وابستگی، زنان این رمان نه‌تنها خود را از پیوندهای نامولد آزاد می‌کنند، بلکه با الگوهای گوناگون - از کنش‌های جسورانه مارال و سولماز گرفته تا همراهی‌های ملان - نقش مهمی در هدایت دیگران به سمت رهایی از اضطراب ایفا می‌کنند. این رهایی، نه صرفاً شورش‌گرایانه، بلکه گاه تدریجی و درونی است. «ملان بدون معطلی گفت: خیر ملا! پسر، هیچ کفر نمی‌کند و نکرده است؛ چرا که اگر می‌خواست مرا بی‌دین و ایمان کند، یقیناً می‌توانست این کار را بکند. خداوند به پسر من قدرتی داده که با کمک آن، سنگ را هم می‌تواند بشکافد و در آن نفوذ کند.» (ابراهیمی ۱۳۸۶، ج ۵: ۵۹)

توقعات و نقش زنان در مدیریت اضطراب ناشی از آن

در رمان آتش بدون دود بسیاری از شخصیت‌ها تحت فشار شدید توقعاتی قرار دارند که از جانب خانواده، جامعه یا حتی خودشان بر آنان تحمیل می‌شود. این توقعات گاه در قالب انتظار برای قهرمان‌بودن، اطاعت‌کردن، وفاداری مطلق یا فداکاری بی‌چون و چرا ظاهر می‌شود. حاصل این فشار، ایجاد اضطراب موقعیتی است که مسیر تصمیم‌گیری و عمل را برای شخصیت‌ها دشوار می‌سازد. توقعات در این رمان در سه سطح برجسته‌اند: توقع جامعه (مثل انتظارات قبیله‌ای از یک رئیس، همسر یا زن مطیع) توقع خانواده (مثل وفاداری بی‌حد به سنت یا افراد) توقع درونی (مثل نیاز به کامل‌بودن، نجات‌بخش بودن، یا قهرمانی کردن)

زنان رمان، با آگاهی از این فشارها در مواقعی نه تنها از خود در برابر توقعات محافظت می کنند، بلکه با تدابیری، مردان و فرزندان یا حتی جامعه را نیز از بار این اضطراب می رهانند. آن ها یا با نادیده گرفتن توقعات بی پایه یا با بازتعریف نقش خود، مسیر تازه ای برای رهایی از اضطراب ترسیم می کنند.

۱. سولماز؛ سولماز از اوچی زاده هاست و جامعه از او انتظار دارد که زنی مطیع آرا و همسو با جایگاه خانوادگی اش باشد، اما او با بی اعتنایی به این انتظارات، اضطراب ناشی از دوگانگی نقش را از خود دور می کند و نشان می دهد که فردیت مهم تر از برآوردن توقعات دیگران است. در رابطه با گالان نیز برخلاف توقعات رایج یک زن، همه جا حامی و لطیف نیست؛ گاه او را با تندی بیدار می کند، گاه با فاصله گذاری. همین شکستن قالب های کلیشه ای، باعث می شود گالان در برابر فشارهای بیرونی احساس تنهایی نکند و اضطرابش تعدیل شود.

۲. مارال؛ بازتعریف نقش زنانه در برابر توقعات خانوادگی و اجتماعی را بسیار در او می بینیم. مارال نه تنها توقعات سنتی خانواده (ماندن در اوبه، ازدواج سنتی، پیروی از پدرسالاری) را نمی پذیرد، بلکه توقعات رمانتیک و ایده آلیستی آلنی را هم با آرامش و منطق، تنظیم می کند. آلنی از مارال انتظارات زیادی دارد: همراهی، فداکاری، مبارزه، عشق بی مرز. اما مارال با حفظ مرزهای عاطفی و استقلال هویتی اش، این پیام را می دهد که زن، تماماً برای پاسخ گویی به نیازهای مردانه آفریده نشده است. او نشان می دهد که توقعات، اگر نامتعادل باشند، به جای تعالی، اضطراب می آفرینند. در نتیجه، خودش را هم از اضطراب نقش نجات می دهد، هم به آلنی می آموزد که عشق واقعی، به معنای احترام به مرزهای روانی است.

۳. کعبه؛ مدیریت توقعات در محیط بسته خانوادگی را به دوش می کشد. کعبه، در نقش زنی سنتی، اغلب با توقعات سنگین خانوادگی روبه روست. اما او با انتخاب سکوت هوشمندانه، یا با ایفای نقش تسهیل گر در تصمیمات، توقعات را تعدیل می کند. مثلاً به جای ایستادگی

سخت در برابر دختران جوان‌تر یا تحمیل مسیر زندگی، سعی می‌کند پذیرش و آرامش را در خانواده تزریق کند.

در مجموع در مواجهه با توقعات، زنان رمان با آگاهی از محدودیت‌ها و حق خود برای انتخاب، به تعدیل فشارهای بیرونی کمک می‌کنند. گاه با ایستادگی (مثل سولماز)، گاه با استقلال عاطفی و فکری (مثل مارال) و گاه با سازش هوشمندانه (مثل کعبه)، نه تنها اضطراب خود، بلکه اضطراب اطرافیان‌شان را نیز مدیریت می‌کنند. این مدیریت توقعات، از مهم‌ترین گام‌ها برای رسیدن به آرامش موقعیتی در بستر داستان است.

نتیجه‌گیری

رمان آتش بدون دود، فراتر از روایتی تاریخی و حماسی، بستری غنی برای تحلیل روان‌شناختی شخصیت‌ها در برابر بحران‌ها و تنش‌های درونی است. در این اثر، شخصیت‌ها پیوسته با موقعیت‌هایی مواجه می‌شوند که اضطراب‌زا، تصمیم‌گیر و گاه ویرانگر است. در چنین شرایطی، عنصر زن به‌عنوان نیرویی متعادل‌کننده، آگاه و تحول‌گرا، نقشی کلیدی در کاستن از بار روانی این موقعیت‌ها ایفا می‌کند. این مقاله با تکیه بر چهار موقعیت اضطراب‌آفرین «فقدان عشق، شایسته‌سالاری، وابستگی و توقعات» در پی آن است که نقش زنان را در برون‌رفت از این موقعیت‌ها تحلیل کند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که زنان رمان با استفاده از مؤلفه‌هایی همچون شجاعت و جسارت در تصمیم‌گیری‌های سرنوشت‌ساز (سولماز اوچی) استقلال‌طلبی، عقلانیت، و عمل‌گرایی در مسیر تغییر اجتماعی (مارال)، نقش‌آفرینی معقول در دل سنت‌های حاکم (کعبه و ملان) و استفاده از منابع درونی مثل دین، هنر و فلسفه برای امیدبخشی و معنا دادن به زندگی (کبتر، آیناز) توانسته‌اند مسیرهایی برای کاهش تنش‌های روانی و اضطراب موقعیتی بکشایند. این زنان نه تنها خود در برابر فروپاشی روانی مقاومت می‌کنند، بلکه با تعاملات خود، فضای ذهنی و اجتماعی دیگر شخصیت‌ها را نیز دگرگون می‌سازند. در یک نگاه کل‌نگر، می‌توان گفت زنان رمان آتش

بدون دود، از نقش‌های تزیینی یا صرفاً حمایتی فاصله گرفته و به بازیگران اصلی و عاملان تحول بدل شده‌اند. آن‌ها از دل سنت برآمده‌اند، اما سنت را شکسته‌اند. با عشق آشنا بوده‌اند، اما اسیر آن نشده‌اند. در جامعهٔ مردسالار زیسته‌اند، اما هویت مستقل خود را ساخته‌اند. بنابراین، نقش زنان در این رمان نه تنها جنبه روایی دارد، بلکه در سطحی فراتر، نقشی روانی، اجتماعی و معناگرایانه در ساختن شخصیت‌هایی رها از اضطراب، ایفا کرده است. این نقش‌ها، پیام روشنی برای مخاطب دارند؛ زن می‌تواند در جایگاه خود، نه فقط نجات‌یافته، بلکه نجات‌بخش باشد.

در رمان آتش بدون دود، نادر ابراهیمی به‌خوبی موقعیت‌های اضطراب‌آفرینی را در بستر زندگی شخصیت‌ها به تصویر می‌کشد و در این میان، نقش زنان به‌عنوان محرک‌های تحول، کاهش‌دهندگان تنش و راهگشایان بحران‌ها، به‌طور برجسته‌ای دیده می‌شود. زنان در این رمان به‌هیچ‌وجه شخصیت‌های وابسته و کمرنگی نیستند؛ بلکه با شجاعت و تدبیر خود، نه تنها از خود در برابر اضطراب محافظت می‌کنند، بلکه با اقداماتی هوشمندانه و عاطفی، اطرافیان خود را نیز از بحران‌ها نجات می‌دهند.

منابع

۱. ابراهیمی، نادر. (۱۳۸۶). آتش بدون دود (چاپ دوم). انتشارات روزبهان.
۲. ایوری، پیتر. (۱۹۹۸). تاریخ معاصر ایران (محمدرضا رفیع مهرآبادی، مترجم). انتشارات عطایی.
۳. الیوت آرونسون. (۱۳۹۵). روانشناسی اجتماعی (حسین شکرکن، مترجم). انتشارات رشد.
۴. پالمر، مایکل. (۱۳۹۵). روانشناسی دین و معنویت (رضا نیکپور، مترجم). انتشارات رشد.
۵. حسن‌پور آلاشتی، حسین، و امن‌خانی، عیسی. (۱۳۸۶). نگاهی به مبانی فلسفی اگزیستانسیالیسم و تأثیر آن بر ادبیات داستانی. فصلنامه نقد ادبی، ۱(۱)، ۵-۲۰.
۶. حسینی، فاطمه، و مهدوی، پروین. (۱۳۹۸). تحلیل شخصیت‌های زن در آثار نادر ابراهیمی. پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، ۱۰(۲)، ۴۵-۶۶.
۷. دوباتن، آلن. (۱۴۰۱). اضطراب موقعیت (عرفان ثابتی، مترجم). انتشارات چترنگ.

۸. رابرتز، رابرت سی. (۲۰۰۳). اضطراب: یک تاریخ فلسفی. انتشارات دانشگاه آکسفورد.
۹. رفیعی، مهران، و سهرابی، فاطمه. (۱۳۹۹). نقش زنان در بازسازی روانی شخصیت‌های مرد در رمان فارسی معاصر. پژوهش‌های ادبیات معاصر جهان، ۲۵(۴)، ۱۲۳-۱۴۵.
۱۰. روفه، ی. (۱۹۸۴). استرس و پیوستگی: یک نظریه سودمندی. مرور روانشناختی، ۹۱(۲)، ۲۳۵-۲۵۰.
۱۱. سارتر، ژان-پل. (۱۳۸۰). اگزیستانسیالیسم و اصالت بشر (مصطفی رحیمی، مترجم). انتشارات نیل.
۱۲. سیکسو، الن. (۱۹۷۵). خنده مدوسا. در نظریه‌های فمینیستی (ص. ۵۰-۶۵). انتشارات دانشگاه مینه‌سوتا.
۱۳. شفیع‌ی، علی، محمدی، مریم، و رضایی، محسن. (۱۳۹۵). کاربرد مفاهیم روان‌شناسی در تحلیل شخصیت‌های رمان ایرانی. مطالعات روانشناسی ادبیات، ۷(۲)، ۸۷-۱۱۰.
۱۴. فرانکل، ویکتور امیل. (۱۹۶۳). انسان در جستجوی معنا: مقدمه‌ای بر معنادرمانی. انتشارات واشینگتن اسکوتر.
۱۵. فیروزی مقدم، پیمان، جعفری، سید محمد، و امینی، علی. (۱۳۹۸). بازخوانی مفاهیم اگزیستانسیال در داستان‌نویسی معاصر ایران. نقد ادب معاصر عربی، ۹(۱)، ۱۵۵-۱۸۰.
۱۶. کاپلان، هارولد، و سادوک، بنیامین. (۱۳۷۸). خلاصه روانپزشکی (نصرت الله پورافکاری، مترجم). انتشارات شهرآب.
۱۷. کاظمی‌نژاد، زهرا. (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی مؤلفه‌های عشق و مقاومت در رمان‌های نادر ابراهیمی [پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده]. دانشگاه تهران.
۱۸. کریم‌ر، ادیت. (۱۳۹۶). هنر به مثابه درمان (نسرین برخوردار، مترجم). انتشارات متن.
۱۹. کینگ، استیون. (۱۳۹۷). روانشناسی دین: رویکردی کاربردی (مهدی گنجی، مترجم). انتشارات ساوالان.
۲۰. لامیچانه، دیوید. (۲۰۱۶). مهارت‌های ارتباطی مؤثر. مک‌گرا هیل.
۲۱. ماتیوز، اریک. (۱۳۸۰). ذهن: مقدمه‌ای کوتاه (یحیی امامی، مترجم). نشر مرکز.
۲۲. نوری، سعید. (۱۴۰۱). تحلیل اضطراب موقعیت از منظر روان‌شناسی اگزیستانسیال در رمان‌های فارسی معاصر. نشریه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، ۱۳(۳)، ۴۵-۶۷.

۲۳. ویلکینسون، ریچارد، و پیکت، کیت. (۱۳۹۷). برابری: چگونه جوامع برابرتر برای همه بهتر عمل می‌کنند (علیرضا طیب، مترجم). انتشارات آمه.
۲۴. یالوم، اروین دی. (۱۹۸۰). روان‌درمانی اگزستانسیال. کتاب‌های پایه.
۲۵. یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۷). خود ناشناخته (صفر خانابایی، مترجم). انتشارات جامی.

References

۱. Ebrahimi, Nader. (۲۰۰۷). *Smokeless Fire* (۲nd edition). Roozbahan Publications.
۲. Ivory, Peter. (۱۹۹۸). *Contemporary History of Iran* (Mohammad Reza Rafi Mehrabadi, translator). Ataei Publications.
۳. Elliot Aronson. (۲۰۱۶). *Social Psychology* (Hossein Shekarkan, translator). Roshd Publications.
۴. Palmer, Michael. (۲۰۱۶). *Psychology of Religion and Spirituality* (Reza Nikpour, translator). Roshd Publications.
۵. Hassanpour Alashti, Hossein, and Amankhani, Isa. (۲۰۰۷). *A Look at the Philosophical Foundations of Existentialism and Its Impact on Fiction. Literary Criticism Quarterly*, ۱(۱), ۵-۲۰.
۶. Hosseini, Fatemeh, and Mahdavi, Parvin. (۲۰۱۹). *Analysis of Female Characters in the Works of Nader Ebrahimi. Literary Criticism and Stylistics Studies*, ۱۰(۲), ۴۵-۶۶.
۷. De Botton, Alain. (۱۹۹۱). *Situational Anxiety* (translated by Irfan Sabeti). Chatrang Publications.
۸. Roberts, Robert C. (۲۰۰۳). *Anxiety: A Philosophical History*. Oxford University Press.

۹. Rafiei, Mehran, and Sohrabi, Fatemeh. (۲۰۰۰). The Role of Women in the Psychological Reconstruction of Male Characters in Contemporary Persian Novels. *Contemporary World Literature Studies*, ۲۵(۴), ۱۲۳-۱۴۵.
۱۰. Ruffa, Y. (۱۹۸۴). Stress and Continuity: A Theory of Utilitarianism. *Psychological Review*, ۹۱(۲), ۲۳۵-۲۵۰.
۱۱. Sartre, Jean-Paul. (۲۰۰۱). *Existentialism and Human Originality* (translated by Mostafa Rahimi). Nile Publishing.
۱۲. Cixous, Ellen. (۱۹۷۵). Medusa's Laughter. In *Feminist Theories* (pp. ۵۰-۶۵). University of Minnesota Press.
۱۳. Shafi'i, Ali, Mohammadi, Maryam, and Reza'i, Mohsen. (۲۰۱۶). The Application of Psychological Concepts in the Analysis of Iranian Novel Characters. *Literary Psychology Studies*, ۷(۲), ۸۷-۱۱۰.
۱۴. Frankl, Victor Emil. (۱۹۶۳). *Man's Search for Meaning: An Introduction to Meaning Therapy*. Washington Square Publishing.
۱۵. Firouzi Moghadam, Peyman, Jafari, Seyed Mohammad, and Amini, Ali. (۲۰۱۹). Rereading Existential Concepts in Contemporary Iranian Fiction. *Contemporary Arabic Literature Criticism*, ۹(۱), ۱۵۵-۱۸۰.
۱۶. Kaplan, Harold, and Sadock, Benjamin. (۱۹۹۹). *Summary of Psychiatry* (Nosratollah Pourafkari, translator). Shahrab Publishing.
۱۷. Kazemi-Nejad, Zahra. (۱۹۹۱). *A Comparative Study of the Components of Love and Resistance in the Novels of Nader Ebrahimi* [Unpublished Master's Thesis]. University of Tehran.
۱۸. Kraimer, Edith. (۲۰۱۷). *Art as Therapy* (Nasrin Barkhordari, translator). Metn Publishing.
۱۹. King, Stephen. (۲۰۱۸). *The Psychology of Religion: An Applied Approach* (Mehdi Ganji, translator). Savalan Publishing.

۲۰. Lamichhane, David. (۲۰۱۶). *Effective Communication Skills*. McGraw-Hill.
۲۱. Matthews, Eric. (۲۰۰۱). *The Mind: A Brief Introduction* (Yahya Emami, translator). Markaz Publishing.
۲۲. Nouri, Saeed. (۲۰۰۲). An Analysis of Situational Anxiety from the Perspective of Existential Psychology in Contemporary Persian Novels. *Journal of Comparative Language and Literature Studies*, ۱۳(۳), ۴۵-۶۷.
۲۳. Wilkinson, Richard, and Pickett, Keith. (۲۰۱۸). *Equality: How More Equal Societies Work Better for Everyone* (Alireza Tayyeb, translator). Ame Publishing.
۲۴. Yalom, Irvin D. (۱۹۸۰). *Existential Psychotherapy*. Basic Books.
۲۵. Jung, Carl Gustav. (۱۹۹۸). *The Unknown Self* (Safar Khanbabaei, translator). Jami Publishing.